

САША МАРКОВИЋ*
ЖЕЉКО ВУЧКОВИЋ**
Педагошки факултет
Сомбор

УДК 316.74:37(316.61)
Прегледни рад
Примљен: 01.07.2018
Одобрен: 20.07.2018
Страна: 311-322

ЧОВЕКОЉУБЉЕ СРПСКОГ УЧИТЕЉА – ИСТОРИЈСКИ ОСВРТ ЗАРАД ТРАЈАЊА ИДЕНТИТЕТА

Сажетак: Од оснивања Норме, а потом и Препарандије – учитељске школе у Сомбору 1778, 1812 и 1816. године, традиционално верски посвећен однос према српском идентитету сусреће се са просветитељским идејама које представљају израз модернизације европских вредности. Овај сусрет имао је разноврсне облике испољавања – од неразумевања, преко подношљивости до прожимања и успешно уприличеног уклапања. Ови приступи увелико су били условљени околностима у којима су се одвијали, а оне су опет биле последица карактера личности које су их представљале. Отуд је идентитет личности, насупрот масовности популизма требао да буде препознат као највећа вредност која доприноси развоју колективитета народа. Негујући овакав приступ, школовање учитеља је инсистирало на образовно-васпитном развоју сваког детета понаособ. У том контексту, од најранијег доба школовања деца су се сусретала са ликом и делом Исуса Христа као непресушној инспирацији и примеру човекољубља. Значајан број школских предмета био је прожет хришћанским мотивима и оставио је несумњив траг у учитељском позиву који је стварао неизбрисив печат у хоризонтима до којих је допирао идентитет Срба. Рад је посвећен подсећању на овај филантропски израз у развоју српског образовања.

Кључне речи: Идентитет, Срби, вера, љубав, образовање

Нехај историје и Срби

У годинама, након нестанка средњовековне државе, опстанак српског народа суочавао се са екстремним изазовима попут биолошког опстанка. Отоманска империја, шеријатски организована трудила се да своју конфесионалну посвећеност пренесе и на новоосвојене крајеве у којима је живело хришћанско становништво. Упркос увреженом стереотипу о верској искључивости, разлоге за успешна Турска освајања европског простора треба тражити не само у чврстој војно-политичкој организованости већ и у прилично толерантној и

* milnik.markovic@gmail.com

** zeljko.sombor@yahoo.com

тада несвакидашњој верској слободи. Докле год је Отоманска империја имала успеха на бојном пољу, њен однос према хришћанским поданицима није подстицао дискриминацију и економске обавезе нису биле исцрпљујуће.¹ Ипак, без обзира на ове околности, поданички однос, колико год подношљиво изгледао није пружао слободарску перспективу и могао је да има разарајуће ефекте асимилације на српски идентитет. Временом, окупациона политика је постајала све ригиднија јер су све чешћи освајачки неуспеси имали за последицу фрустрирајући верски експанзионизам према хришћанима, а тиме и Србима. У таквим околностима необузданог исламског пароксизма и клерикалне ксенофобије, водећим представницима Српске православне цркве било је изузетно тешко да испуне и своју хришћанску, али и своју националну улогу. Црква је за Србе представљала институцију која је имала много шири социјални карактер од уобичајеног верског окупљања. Она је своју универзалну улогу додељену од Исуса Христа испуњавала у потпуности јер је саборност – заједништво народа и саосећајност преселила и ван црквеног здања у свакодневни живот и преживљавање. „...Јасно се види да су се православље и српска народност, чије је међусобно прожимање отпочело још од Светога Саве, потпуно стопили крајем 15. века. Православна вера је готово изгубила свој догматички и црквени и узимала је све више етнички карактер и тако је постала 'срска црква'. Она је била саставни део народног духа, готово исто онако као и фолклор“².

Чврстина заједништва је био једини начин да се одоли бројним разјареним искушењима. Тешкоће су се низале и наносиле озбиљне ударе, попут спаљивања моштију Светог Саве у тренутку верске заслепљености али нису утицале на одустајање. Шта више додатно су уливале подстицај у намери да се идентитет Срба очува. Живот у историјским околностима који су териоторију Срба претворили у поприште сукоба Хабзбуршког царства и Отоманске империје условио је изразиту националну напетост ради очувања идентитета.³ У не тако ретким ситуацијама када је долазило до конфликта ових империја Србима је нуђено читај наметано опредељење. Оно је можда и могло примамљиво да звучи јер су обећања занемаривала реалност њиховог остварења. Српски народ сведочи о изневереном и о безбројним напорима поновног потврђивања свог статуса. Долазак на простор северно од Саве и Дунава, након Велике сеобе значио је бекство од шеријатске задртости, али је суочио Србе са католичком претенциозношћу. И у једном и у другом случају клерикализам је сведочио о

¹ Ближе види: Р. Самарцић, „Српска црква у Турском Царству 1690-1766“, *Историја српског народа*. књ. 4, св. 1. Српска књижевна задруга, Београд, 1986, стр. 531—552.

² Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске Православне Цркве, од покритавања Срба до краја XVIII века*, књига прва, БИГЗ, Београд, 1991, стр. 460. “У времену турске окупације Српска православна црква је имала улогу неговања националне свести.“; М. Кнежевић, „Верски чинилац сецесионих сукоба, вера и црква у процесу разлагања држава“, Зборник радова *Религија између истине и друштвене улоге*, приредили Владета Јеротић, Мирослав Ивановић, Дерета, Београд, 2009, 199-213, стр. 207.

³ „После ових неуспеха изгубише Срби наду, да ће икада туђом помоћу ослобођени бити, те разборите народне старешине, а нарочито патријарх Пајсије Јањевац (1614-1647), узеше другу политику и мудрим понашањем с Турцима почеше настојати, да народну снагу, која је устанцима јако оштећена била, подигну и сачувају за подеснија времена.“; Р. Грујић, *Православна српска црква*, Београд, Издавачка књижарница Геце Кона, 1921, стр. 87.

политичким претензијама, а хуманизам на којем и хришћанство и ислам почивају били су верски садржај маргиналног значаја и ограниченог утицаја.

Из беспућа према путу

Прича о добром Самарићанину, за тренутак неизвесног историјског трајања је постала сувишна опсена лаковерних у универзалну људску доброту. Филантропизам је постао повластица оних верних присталица који су следили политичке потезе верских организација. То је довело до преиспитивања искренности садржаја демонстрираног човекољубља. Духовност је устукнула пред догађајима који су је компромитовали јер, услед самилости и разумевања она није могла да разуме поступке који су били надахнути силином амбиције и потребом узурпације друштвене моћи. Верски великодостојници су, вођени амбицијом Човекобога о доминацији, злоупотребили људско саосећање и у његово име следбенике све више удаљавали од неисцрпне наде у бољи свет, а приближавали према ратоборности за своју представу човечанства. При том она је почивала на друштвеној хијерархији пирамидалне послушности у којој је, одозго наметана ауторитарност која почива на страху, а одоздо је пут успеха била притворност која разара и породицу јер јој недостаје искрене љубави и људског поверења. Представа и илузија заменили су стварну вредност и верску посвећеност, а политизација је довела до острашћености којој је сврха била крвопролиће до безумља. Тридесетогодишњи рат је сведочио о унутархришћанском ратном сучељавању којег није спречила ни муслиманска претња Отоманске империје. Сувише снажна државна сујета маглила је универзализам верског разумевања. Цезаропапизам, подједнако као и папоцезаризам претварали су веру у моћно оружје својих интереса. Канонизације су биле посвећене онима који су истицали праведну ствар трибализма из којег потичу, насупрот бездушности других која се не прашта. „Тачно је да се крајем средњег века култ светитеља толико уклопио у живот друштва и постао његов суштински чинилац да је запретила опасност од банализације.“⁴ Нетрпељивост је постала *alter ego* верских организација и све је мање успешно прикривана теологијом. Бог је постао пожељан у мери у којој је могао да задовољи друштвену моћ и материјално благостање. Клерикализам је тонуо у догму која је слободу вероисповести тумачила као атак неконтролисаног анархизма на ауторитет Светоотачког предања⁵ и на углед цркве. У овако индиспонираној ситуацији било је прилично изазовно остати човек доследан хришћанској етици, очувати међусобно поверење у народу и истовремено пратити модерне промене и њихов утицај на духовне токове. Као одговор на уочену декаденцију, понајпре

⁴ А. Воше, Светитељ, *Човек средњег века*, приредио Жак ле Гоф, Клио, Београд, 327-360, стр. 359.

⁵ „Основа свих таквих покушаја суочавања са противречностима код црквених отаца је препознавање да су отачки списи само део већег и много свестранијег система доктринираног ауторитета.“; Ј. Пеликан, *Хришћанско предање, Историја развоја догмата, Развој средњевековне теологије (од 600. до 1300. године)*, III том, Службени гласник, Едиција Символ, Београд, 2011, стр. 283.

скромно, а потом све гласније и, у понеким деловима Европе све утицајније појавила се „морализаторска реторика“ која је покренула и одређене промене свести у чијем је средишту био епистемолошки приступ стварности и жеља за развојем науке. У почетку скроман, овај преокрет је временом постајао све изразитији стварајући свој наратив и наговештавајући традиционалност своје идеје.⁶

Сусрет вере и просветитељства

Преокрет је проналазио своје узоре и моделе у грчкој култури и хеленској мисли. И култура и мисао су од свог настанка имале одређен континуитет, али је њихова ширина претрпела одређена прилагођавања која су утицала на веродостојност изворних ставова. Ипак, од средине 18. века, уз ослонац на достигнућа хуманизма и ренесансе и реафирмисања филозофије и религије до тада непознате Византије⁷, генерише се потреба окретања према разуму и хуманизацији личности. Појаве се преиспитују у каузалном редоследу и експеримент је постао окосница истраживања. Друштвене науке демистификују социјалне појаве и дезинтегришу склоност ка објашњењу на основу Божје провидности, истовремено не ускраћујући њен духовни значај. Констатација да је „просветитељство до краја секуларизовало људски живот, тако да се мора означити као највиши домет умног ослобођења, чак као потпуно безверје“ (Ђурић: 2009, 285), илуструје једно уверење да је дошло до искључивог реза са религиозним ставовима без обзира да ли су они утемељени на догматској ригидности или на духовној потреби и етичкој узорности. На основу последица које су настале услед продора Просветитељства, духовни правац имао је и карактер догматске редукције али не и религиозне изопштености. О томе сведочи и позив учитеља.

Ипак, заиста је рационални приступ отворио пут ка егзактним наукама које су своју методичност ослониле на дедукцију. И енглески емпиричари и француски енциклопедисти писали су о држави као људској творевини и указивали на темељност и завидну обимност људског сазнања. Био је то пут новог начина сагласности откривеног ума и постојеће стварности. Човек је био виновник сопственог напредовања кроз сазнање – почела је епоха просвећености. „Просветитељство је излазак човека из стања самоскривљене незрелости. Незрелост је немоћ да се употреби разум без туђег вођства“⁸. Ова епоха створила је обресе сопственог надахнућа које је раскинуло са бројним сакралним и митским мотивима погледа на свет. Епистемолошки приступ стварности кроз ос-

⁶ В. Шмале, *Историја европске идеје*, Клио, Београд, 2003, стр. 31.

⁷ Ближе види: Ј. Хојзинга, *Јесен средњег века*, Матица српска, Нови Сад, 1991.

⁸ И. Кант, *Одговор на питање шта је то просветитељство*, цитирано према М. Ђурић, *Утопија измене свет, мит, наука, идеологија*, Службени гласник, Београд, књига 6, 2009, стр. 283. „Просвећеност је човек излазак из малолетности за коју је сам крив. Малолетност је неспособност служења властитим разумом без нечијег вођства.“; И. Кант, „Одговор на питање: Шта је просвећеност?“, превод Јулијана Бели-Генц, И. Кант, М. Фуко, Ј. Хаберманс, *О просвећености*, Завод за културу Војводине, Нови Сад, 2004, стр. 7.

тварена научна достигнућа, дезинтегрисао је и обесмислио многе теолошке расправе и довео је у питање ригидни догматски систем уоквирен у религијске садржаје. Просветитељство је покрет против ентропије, а разум је био замајач уобличавања стварности. У одређеним тумачењима, оно је било отклон од уобичајених ставова у вези са начином промене постојећих друштвених односа и вредности које оне укључују. У том отклону налазила се нада у могућност промена без непотребног разарања и убијања, али уз подршку креативном усхићењу које истрајава у намери промене. „Неуспех или успех револуције нису дакле знаци напретка, или знак непостојања напретка...Питање је значи шта треба учинити са том жељом за револуцијом, са тим 'одушевљењем' Револуцијом која је нешто друго од самог револуционарног подухвата.“⁹

У таквим околностима, постојала је процена да религија као стимуланс духовног изражавања нема више оправдања за своје постојање. Ипак црква као организација имала је своје одговоре на духовне изазове који су уобличени у рационалистичком приступу. У време појаве просветитељства генерише се и покрет унутар цркве који је веру и науку све мање стављао у контекст антагонизма. Научни постулати тражили су своју друштвену сврсисходност, а то им је омогућила истовремена све снажнија апстрактност политике. Сусрет таутолошког приступа природи и иманенте потребе човека стварао је нове слике у којима се стварност редефинисала и прилагођавала новим вредностима. Тај „судар“ различитости обогатио је смисао слободе и понудио више могућих излаза из контроверзних ситуација. „Политичка слобода могућа је само у сфери људске мноштвености и под претпоставком да та сфера није просто продужетак двојства мене и мог сопства у монојину 'ми'“¹⁰ Научна достигнућа нису заобишла ни религијски приступ, штавише утицала су на њега и поспешила његов излазак из класичног херметизма, односно из алхемијске магије у експерименталну радозналост. „Једна таква метода требало је да у хришћанство неконфесионалног типа укључи херметичку традицију и егзактне науке, то јест медицину, астрономију и механику. Том синтезом настала је у ствари једна нова хришћанска творевина, која се могла поредити са блиставим резултатима постизаним раније, интегрисањем платонизма, аристотелизма и неоплатонизма. Та врста сањаног 'знања', а делимично разрађеног у 18. веку, представља последњи подухват предузет у хришћанској Европи у циљу постизања 'потпуног знања.“¹¹

То се уједно и налазио потенцијал за мост између науке и религије. Далековидима су обриси били довољно јасни, али су били многобројни и они којима је хоризонт био нејасан. Ирационални пориви трагали су за рационалним објашњењем кроз тежњу да не наруше представу и да истовремено не утичу превише на прилагођавање стварности. Избалансиран приступ требао је да утиче на што смиренији сусрет традиције и модерног. Ипак, идеална слика,

⁹ М. Фуко, „Шта је просвећеност?“, превод Владимир Капор, И. Кант, М. Фуко, Ј. Хаберманс, *О просвећености*, Завод за културу Војводине, Нови Сад, 2004, стр. 30,31. .

¹⁰ Х. Арент, *Живот духа*, Службени гласник, Београд, 2009, стр. 478.

¹¹ М. Елијаде, *Историја веровања и религиозних идеја*, Просвета, књига 3, Београд, 1991, стр. 222.

у зависности од хтења и амбициозности нарушавана је у корист сопствених потреба. То је изазивало негодовање оних који су због тога морали да претрпе губитке, а нису били спремни на тако нешто, бар не без одмеравања моћи.

У атмосфери напетости, историјску прилику да пружи сатисфакцију и сигурност добили су нови митови и симболи о нацији – новом (старом) конструкту политичког јединства народа. У томе свему просветитељство је нашло своје место. Оној је, између осталог био и процес секуларизације државе и реобликовања артикулације народних емоција од феудалног вапаја кмета против господара према идентитетском зближавању маса у једну националну целину. Значајну улогу у том процесу имало је образовање. Друштвеној елити био је потребан поданик који разуме интересе државе и спреман је да свој патриотизам покаже и докаже. Ту је било услова за нову појаву у виду контролисаног обима образовања који омогућује послушника, а елиминише бунтовника. Напетост између државе која је склона надгледању и мислећег грађанина који нерадо прихвата (не)видљива ограничења слободе сопственог израза учинила је то да је властодршцима ближа масовна подршка од сумњичавог појединца. Са тим у вези и школски систем настао у просветитељској епохи морао је да своје тек формиране хоризонте образовања озбиљно ограничава, доводећи на тај начин у питање и сопствену сврсисходност. Модернизација је била допуштена, али је етатистичка амбиција да се њена кретања контролишу могла, услед ригидности да је доведе у питање. Друштвена стагнација подједнако је могла да буде последица и модернизацијског анархизма као и модернизацијског маргинализма. Држави су били потребни поданици који разумеју све комплексније околности и пружају јој одлучну подршку у остварењу националних циљева. Потреба за учитељом постала је насушна. Развој педагошке мисли била је имплицитна последица ове друштвене потребе. Наука о приступу образовању напуштала је теодицеју, али, без обзира што је усвајала постигнућа нових научних дисциплина, није била спремна да одбаци теологију, библијску егзегезу и хришћанску етику. Шта више, морал је задржао одлучујућу улогу, а вредности хришћанства наметале су се као *conditio sine qua non* у развоју личности и приликом очувања грађанске лојалности.

Овај историјски процес продора просветитељства и флексибилног, а на моменте и негативног одговора вере и институције која стоји иза ње одвијао се током неколико векова савремене историје Европе – од 17. до 20. века. Представљен приказ ослања се на општа места развоја идеја, замаха утицаја, преплитања, уступака и преживљавања традиције. Многобројни народи Европе, у зависности од тока сопственог историјског развоја били су ближи или даљи идејној матрици на коју смо указали, али то није значило одустајање од просперитета већ његово усаглашавање са конзервативним елементима друштва.

Просветитељско искуство хришћанства у Срба и обрнуто

Срби у Хабзбуршкој монархији су свој идентитет чували од времена доласка на просторе северно од Саве и Дунава, након турске инвазије и све

очигледнијег ниподаштавања. Духовна традиција, ослоњена на Светосавље¹² као израз српске хришћанске универзалности, мирноће, стрпљења и трезвености на које се калемила упорна доследност, очувана је у црквама и манастирима и уједно је била бастион одбране од насртаја однорођавања. Захваљујући истакнутим митрополитима у Сремским Карловцима, продор просветитељских идеја није стигматизован као идеолошко оружје српских непријатеља. Шта више, митрополит Павле Ненадовић (митрополит од 1749-1768.) је средином 18. века био одлучан у подршци модернизације школства. „Земљи није ништа теже на себи носити до необразованог човека“¹³ То није значило наивно препуштање, већ је утицало на појаву сопствене рефлексије у виду академског Богословља¹⁴ који није био одвојив од ехаристијског искуства.¹⁵ Опрез је морао да буде присутан због могућег покушаја злоупотребе продора модерних образовних идеја кроз политику острашћености и ниподаштавања. Пут је био пун изазова, али се од њега није одустајало и поред примамљивих странпутица самодовољности и ксенофобије.

Скромно знање учитеља имало је за последицу скромно знање ученика које се опет додатно урушавало нередовним присуством на настави и избегавањем домаћих задатака. Искорак из ове већ поодмакле рутинираности био је могућ једино одлучним мерама визионарски јасно постављене политике у области образовања, а све у намери да се идентитет очува, осавремени и развија. Најснажније упориште у том процесу била је негована идеја Човекољубља. Учитељска школа у Сомбору, Норма, а потом и Препарандија, од свог настанка 1778. је, не само истрајавала већ и инсистирала.¹⁶ Од Аврама Мразовића, преко Уроша Несторовића и Павла Платона Атанацковића, до Ђорђа Натошевића и Николе Вукићевића хришћански идеали су ткали идентитет учитеља. Већ у првом броју часописа о просвети *Школски лист* тај темељ је видљив. „Књигу учећи помишљао је: Бог је рад да будем добар и паметан, морам дакле

¹² „Насупрот идеји о револуционарном преображају друштва, заступници светосавља су у светачкој личности Светог Саве, као темељу српске историје и културе, и у српском православљу, нашли поуздан основ духовног препорода тадашњег српског друштва. Користећи термин светосавље, они су желели да утврде све оно што је особено православљу „светосавског кова“; Ј. Грбић, „Светосавље – омен за нумен православља“, *Саборност*, број 7, 2013, стр. 145-158, стр. 148,149.

¹³ Архив САНУ, 12176а, Посланица митрополита Павла Ненадовића од 30. јануара / 11. фебруара 1753; Цитирано према: Н. Нинковић, *Политичка и културна делатност митрополита Павла Ненадовића*, докторска дисертација, Филозофски факултет, Нови Сад, 2015, стр 421.

¹⁴ „Сазнање је исто тако циљ религије као и науке, и ту не постоји никаква супротност. Наука хоће да објасни свет, да га разуме. Религија такође хоће да разуме и објасни свет. Једна и друга представљају трагање за истином о свету. Зашто би нам Бог иначе оставио да развијамо ум изнад разума, ако не да веру срца допуномо мудрошћу.“; В. Јеротић, „Нови човек у новом добу“, Група аутора, *Религија и епистемологија*, Дерета, Београд, 2007, стр. 43. „Знање без вере води суровости, а вера без знања води фанатизму.“; „Божјиња посланица Његовог високопреосвештенства Нектарија Димитријевића, Епископа Вршачког“, *Српски сион*, број 2, 14. јануар 1891, стр. 21.

¹⁵ Ближе види: *Лексикон Библијске егзегезе*, приређивачи Родољуб Кубат, Предраг Драгутиновић, Библијски институт – Православни Богословски факултет Универзитета у Београду и Службени гласник, Београд, 2018.

¹⁶ Ближе види: С. Марковић, *Српски учитељ у Угарској 1778-1918*, Педагошки факултет у Сомбору, Сомбор, 2016.

прионути да постигнем то.¹⁷ То је био основни предуслов ваљане школе и њеног успеха, а тиме и развоја народа. „Где су добре школе, ту је и добра просвета, где је добра просвета, ту је добар, честит и сретан народ.“¹⁸ У објашњењу остварења среће народа, часопис доноси изводе из Књиге Мојсијеве: „Љуби Господа свога твог свим срцем својим и свом душом својом и свом снагом својом.“¹⁹ Учитељева улога у овом процесу образовања је изузетно значајна и у корак је по важности са свештеничким позивом. „И свештеници и учитељи, учитељи су народа. Није доста да су они способни само. Они морају бити образи сваког добротинства.“²⁰ Васпитање је било под снажним утицајем хришћанских вредности. „Што је религиозни елемент слаб, преслаб, то је грдна рана за наше доба.“²¹ Учитељ је требао да буде стециште врлина које су препознате у лику Исуса Христа и његово стрпљење, самилост и саосећање требају да буду неограничени и истовремено обливени топлином љубави. „Он бејаше учитељ по срцу Исуса Христа.“²² Учитељ је сведочио изразиту моћ љубави Исуса Христа и његове срдчности за било какав несташлук. На тај начин то није могло да прерасте у недолично понашање, већ је представљало епизоду из живота на коју се анегдотски указивало у временима зрелих година и узорног живота. „Народни учитељ треба живо да представи деци свемогућство, свудсушност и благост Оца небесног, треба да из својом речитошћу научи Бога свим срцем и свом душом љубити... Чисту и искрену љубав и праву побожност, треба народни учитељ да улије у душу детињу. Залуд је народном учитељу сво знање физике, антропологије, дијететике, геометрије и.т.д. ако он није побожа, и ако нема љубави према цркви и школи“²³

И као такав учитељ је у деци подстицао радозналост, а обесхрабривао подозрење. „Ми не чусмо из уста његових ни једне речи која би нежност детињу вређала или која би повод дала да се деца једна другом подсмевају и међусобно заваде.“²⁴ Његове врлине нису биле провераване само током рада са ученицима, већ и након тога. Он је био јавна личност која није имала привилегију да живи лицемерно. „Говори ли н.пр. против лењости и нерада, а сам је лењ и нерадан; против раскоша и расипања, а сам расипа; против пијанства, а сам је у томе огреза... онда његов рад не вреди ништа... Такав човек боље да је био свашта пре, само не народни учитељ“²⁵ Хришћански морал је оставио неизбрисив траг у стварању карактера учитеља, али он није подразумевао религиозну острашћеност. Сасвим супротно и она је доживљавана као неморална узурпација. „Са религијом идентификовао се клерикализам и тај је сметао не само просвети у ширем смислу, него и самом унапређењу религије.“²⁶ Одрживост карактера учитеља, своју хришћанску моралну димензију допуњавала је

¹⁷ „Свети Сава“, *Школски лист*, број 1, 16. октобар, 1858, стр. 7.

¹⁸ „О издавању овог листа“, *Школски лист*, број 2, 23. октобар, 1858, стр. 18.

¹⁹ Исто, стр. 20.

²⁰ „Будућност наших малих школа“, *Школски лист*, број 4, 6. новембар, 1858.

²¹ „Религиозно васпитање“, *Школски лист*, број 5, 13. новембар, 1858, стр. 73.

²² „Огледало добре школе“, *Школски лист*, број 6, 20. новембар 1858, стр. 85.

²³ „Шта се иште од српског народног учитеља“, *Школски лист*, број 11, 15. новембар 1892, 173.

²⁴ „Огледало добре школе“, други део *Школски лист*, број 7, 27. новембар 1858, стр. 99.

²⁵ „Шта је задатак учитеља у опште“, *Школски лист*, број 5, 10. мај 1886, стр. 74.

²⁶ „Наше учитељске школе“, *Школски гласник*, 31. мај 1908, број 10, стр. 145.

националном посвећеношћу. „Од српског народног учитеља иште се да он буде Србин кроз српским духом задахнут...исто тако треба да српски народни учитељ да у невиној младежи усађује српски дух, да буду свесни Срби и достојни наследници...“²⁷ Истицање националне припадности и инсистирање на њеном педагошком осмишљавању, у околностима живота у Дунавској монархији, где је мимо немачке и мађарске националности, свака друга била тешко прихватљива било је иритирајућа околност која је могла да доведе у питање школско-образовни домет Срба. Из тог разлога су била неопходна бројна национална суздржавања са чијим се напрасним изливом државни режим неопрезно коцкао при том се надајући да га постепено, али сигурно гаси.

Убеђена у успешан процес националне унификације, Хабзбуршка монархија, касније Аустро-Угарска контролисала је школство јер се надала да ће на тај начин, од Срба створити лојалне поданике чији је патриотизам усмерен према очувању државе. Истовремено, инфилтрирањем космополитизма, власт се надала подстицању процеса однарођавања. „На своју жалост морамо признати, да се у наш српски живот увукла много туђинштина, која нам је од велике штете...Српско народно васпитање носи на себи печат опште човечанске образованости...Српско народно васпитање развија те опште човечанске врлине у народњем облику“²⁸ Држава преко надзорног апарата није желела ништа да препусти случају већ је, наоружана неповерењем инсистирала на контроли. На тај начин је истицана толеранција пре личила на дозирану искру народног напредовања него на стимуланс слободе одлучивања. Треба истаћи да је овај приступ наилазио на (не)очекивану подршку која се оглушила на критизерство. Озбиљно узимајући у обзир овако тешку ситуацију, Ђорђе Натошевић школски надзорник и реформатор српског школства у Аустро-Угарској монархији је и написао упозорајући текст *За што наш народ у Аустрији пропада*. Анализирајући врло тешку друштвену, привредну, демографску, породичну и културну ситуацију код Срба, Натошевић је, можда за разлику од устаљеног, за ово неодрживо стање тражио узроке, пре свега у немарности својих сународника.²⁹ „Тако је жалосно стање код нас свуда и у сва чему.“³⁰ Највиши представници Српске православне цркве били су за доследно очување српског идентитета, али су зазирали од националног романтизма и револуционарних промена. Управо из разлога што су распламсавале неизвесност и конфликт претпоставиле сарадњи. Међутим, и црква није бежала од свог утицаја у креирању националне идеје често и осуђујући могућност да српство буде мултиконфесионално.³¹ „Ми сви знамо и признајемо да је вера и народност код нас једно и исто.“³²

²⁷ „Шта се иште од српског народног учитеља, *Школски лист*, број 11, 15. новембар 1892, стр. 172.

²⁸ С. Поповић, *Школа и живот*, у Пешти, 1868, стр. 15.

²⁹ С. Марковић, Ж. Вучковић, „Компрадорска искушења елите и њихов утицај на идентитет Срба у Војводини – историјски осврт“, *Култура полиса*, посебно издање, 2018, стр. 201-210.

³⁰ Ђ. Натошевић, *За што наш народ у Аустрији пропада*, Библиотека Исидоријана, Београд, 2007, стр. 70.

³¹ Ближе види: Р. Биговић, *Црква и друштво*, Хиландарски фонд при Богословском факултету СПЦ, Београд, 2000.

³² „Божјиња посланица Његовог високогпреосвештенства Нектарија Димитријевића, Епископа Вршачког“, *Српски сион*, број 2, 14. јануар 1891, стр. 20.

Према закључку

У предвечерје Великог рата 1914 године, хуманизам је био неприхватљив „каламитет“ већ увелико распламсале страсти егоистичних интереса. Са тим у вези и учитељски позив, утемељен на хришћанском моралу је постао силуета друштвене стварности која само отежава остваривање „великих“ државних планова. Шта више, националистичка идеологизација, како просвете тако и слободе вероисповести превазилазила је већ увелико границе патриотски потреба у намери да се нереално уобличени државни и национални циљеви у потпуности остваре. У таквој ситуацији, малобројни су били учитељи који су остали доследни човекољубљу, многобројнији су били они који су се приклонили служби својој држави чврсто убеђени да чине праву ствар. Заблуда није критикована, јер није ни уочена, а нови облик просветног патриотизма постао је контекст нове етике и политике. Генерално, учитељ је био покоран овој интерпретацији и умео је да јој да свој допринос. Сумње су се јављале, али им је недостајало амбиције. Немоћ „другог“ става пред акламативном подршком национализму, умела је да подреди родољубље острашћености. То је учињено до те мере, да у појединим интелектуалним круговима, поготову на Балкану, након историјског искуства 20. века опстаје став да је било какав патриотизам или родољубље, заправо пут, макар и „пузећи“ у националистички конфликт. Учитељ, као узданица грађанске мисли, мораће још много времена да проведе у убеђивању незадовољних да љубав према свом народу не може да буде увод у мржњу. Искушења на том путу су огромна и претња да идеализам постане утопија је сасвим реална, али тим пре то није разлог за одустајање, већ за нови замах вредности. Искуства српског учитеља су била подложна овим утицајима, али је њихов допринос идентитету истрајао на хуманизму³³, при том не бежећи од одбране и несвакидашње храбрости при њеном чину.

Литература:

1. Arent A. (2009): *Život duha*, Službeni glasnik, Beograd.
2. Bigović R. (2000): *Crkva i društvo*, Hilendarski fond pri Bogoslovskom fakultetu SPC, Beograd.
3. Voše A. (2007): „Svetitelj“, *Čovek srednjeg veka*, priredo Žak le Gof, Klio, Beograd, str. 327-360.
4. Grbić J. (2013): „Svetosavlje – omen za numen pravoslavija“, *Sabornost*, broj 7, str. 145-158.
5. Grujić R. (1921): *Pravoslavna srpska crkva*, Beograd, Izdavačka knjižarnica Gece Kona.
6. Đurić M. (2009): *Utopija izmene svet, mit, nauka, ideologija*, Službeni glasnik, Beograd, knjiga 6.

³³ "Тај национализам треба да је и по суштини и по облику чиста, висока култура. Култура у најбољем смислу речи. Морал, хуманизам, етика, честитост. Ваљаност и честитост и првокласност не само српска, него човечанска."; И. Секулић, „Културни национализам“, *Нови Србин*, јануар-јуни 1913, Сомбор.

7. Elijade M. (1991): *Istorija verovanja i religioznih ideja*, Prosveta, knjiga 3, Beograd.
8. Jerotić V. (2007): „Novi čovek u novom dobu“, Grupa autora, *Religija i epistemologija*, Dereta, Beograd.
9. Kant I, Fuko M, Habermans J. (2004): *O prosvetčenosti*, Zavod za kulturu Vojvodine, Novi Sad.
10. *Leksikon Biblijske egzegeze*, (2018): priređivači Rodoljub Kubat, Predrag Dragutinović, Biblijski institut – Pravoslavni Bogoslovski fakultet Univerziteta u Beogradu i Službeni glasnik, Beograd.
11. Marković S, Vučković Ž. (2018): „Kompradorska iskušenja elite i njihov utica na identitet Srba u Vojvodini – istorijski osvrt“, posebno izdanje, *Kultura polisa*, str. 201-210.
12. Marković S. (2016): *Srpski učitelj u Ugarskoj 1778-1918*, Pedagoški fakultet u Somboru, Sombor.
13. Natošević Đ. (2007): *Za što naš narod u Austriji propada*, Biblioteka Isidorijana, Beograd.
14. Ninković N. (2015): *Politička i kulturna delatnost mitropolita Pavla Nenadovića*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Novi Sad.
15. Zbornik radova, (2009): *Religija između istine i društvene uloge*, priredili Vladeta Jerotić, Miroslav Ivanović, Dereta, Beograd.
16. Pelikan J. (2011): *Hrišćansko predanje, Istorija razvoja dogmata, Razvoj srednjevekovne teologije (od 600. do 1300. godine)*, III tom, Službeni glasnik, Edicija Simvol, Beograd.
17. Popović S. (1868): *Škola i život*, u Pešti.
18. Samardžić R. (1986): „Srpska crkva u Turskom Carstvu 1690-1766“, *Istorija srpskog naroda*. knj. 4, sv. 1. Beograd: Srpska književna zadruga. str. 531—552.
19. Slijepčević Đ. (1991): *Istorija Srpske Pravoslavne Crkve, od pokrštanja Srba do kraja XVIII veka*, knjiga prva, BIGZ, Beograd.
20. Hojzinga J. (1991): *Jesen srednjeg veka*, Matica srpska, Novi Sad.
21. Šmale V. (2003): *Istorija evropske ideje*, Klio, Beograd.
22. „Sveti Sava“, *Školski list*, broj 1, 16. oktobar, 1858.
23. „O izdavanju ovog lista“, *Školski list*, broj 2, 23. oktobar, 1858.
24. „Budućnost naših malih škola“, *Školski list*, broj 4, 6. novembar, 1858.
25. „Religiozno vaspitanje“, *Školski list*, broj 5, 13. novembar, 1858
26. „Ogledalo dobre škole“, *Školski list*, broj 6, 20. novembar 1858
27. „Ogledalo dobre škole“, drugi deo *Školski list*, broj 7, 27. novembar 1858
28. „Šta je zadatak učitelja u opšte“, *Školski list*, broj 5, 10. maj 1886.
29. „Naše učiteljske škole“, *Školski glasnik*, 31. Maj 1908, broj 10.
30. „Šta se ište od srpskog narodnog učitelja“, *Školski list*, broj 11, 15. novembar 1892.
31. „Božićna poslanica Njegovog visokogpreosveštenstva Nektarija Dimitrijevića, Episkopa Vršackog“, *Srpski sion*, broj 2, 14. januar 1891.
32. Sekulić I. (1913), „Kulturni nacionalizam“, *Novi Srbin*, januar-juni, Sombor.

PHILANTHROPSIM OF SERBIAN TEACHERS – A HISTORICAL REVIEW OF PRESERVATION OF IDENTITY

Summary: Since the establishment of Norma, and the school for teachers in Sombor — 1778, 1812 and 1816, the traditionally religious attitude expressed by Serbs as their identity comes across the ideas of enlightenment which embodied modern European values. This encounter was felt in a variety of forms — from misunderstanding, through tolerance, to

permeation and complete acceptance. These kinds of perception were largely dependent on the temporal circumstances, and the character of people therein. Hence, the identity of individuals, as opposed to the populism should be regarded as the greatest value of the developing collectivity among peoples. By fostering such approach, in the education of teachers, there was emphasized the individual development of every child. From the earliest period of education, the children met the image and work of Jesus Christ as a perpetual source of inspiration and a paradigm of philanthropism. A significant number of school subjects abounded with motifs from Christianity and have left an indelible mark on the teachers' vocation and the horizon on which the identity of Serbs projected.

Key words: identity, Serbs, religion, love, education